

Vahidin Mahmutović*

POLITIČKI OSUĐENICI U KZ ZENICA U PERIODU 1918-1941. GODINE

SAŽETAK

Vladajući režim u Kraljevini Jugoslaviji, državi koja je tokom cijelog postojanja bila slaba država sa gomilom unutarnjih problema, nikada nije uspio pronaći odgovarajući način kako suzbiti negativnu propagandu o užasnim uslovima u jugoslovenskim zatvorima te na taj način, u evropskoj i svjetskoj javnosti, izmjeniti sliku kako o sebi tako i o državi u cjelosti. Suzbijanje špijunaže, eliminacija unutrašnjih političkih protivnika režima te stvaranje lojalnosti stanovništva režimu nastojalo se ostvariti zastrašivanjem, a ne ekonomsko-socijalnim mjerama i poboljšanjem njegovog političkog raspoloženja. Ovakvim postupkom i drakonskim kaznama pokazivana je nemoć režima da se riješi svojih, kako vanjskih tako i unutrašnjih protivnika.

Ključne riječi: politički osuđenici, kaznena politika, komunisti, ustaše

UVOD

Spektar krivičnih djela zbog kojih su osuđenici bili u KPZ bio je vrlo širok. Analizom obrazloženja presuda osuđenika, sadržanih u Matičnim knjigama, uočavamo da je veliki broj osuđenih lica na izdržavanju kazne u KZ Zenica krivično djelo izvršilo ili u afektu, ili iz neznanja i lakomislenosti, u naročitim socijalnim prilikama, nevolji ili pijanstvu, ili

* Mr. sc., Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine.

čak bolesti. Procentualno gledano, najveći broj osuđenika u Zavodu služio je kaznu zbog “krivičnih djela protiv života i tijela”¹ (ubistva i teške tjelesne povrede) ili teške krađe, a kazne su se, u zavisnosti od vrste djela, načina izvršenja istog² kretale u dijapazonu od zatvora, preko zatočenja i robije do smrtne kazne. Takođe, izraženo procentualno, vrlo mali broj osuđenika bio je na izdržavanju kazne zbog krivičnih djela protiv države, državne vlasti, te djela protiv javnog mira i poretka. U Matičnoj knjizi za 1932/33. godinu nalazimo podatak da je od ukupnog broja osuđenika na izdržavanju kazne u KZ Zenica samo njih 16 ili 5.7% bilo osuđeno zbog krivičnih djela iz Zakona o zaštiti države, dok je u 1935/36. godini broj osuđenika po tom osnovu smanjen na samo 10 ili 1.3% od ukupnog broja za tu godinu.³

1. Politički osuđenici

Kraljevina Jugoslavija je, od svog formiranja pa sve do nestanka 1941. godine, imala veliki broj političkih protivnika koji su kroz raznovrsno političko, pa i terorističko djelovanje, iskazivali svoje nezadovoljstvo kako samom državom, tako i njenim uređenjem. Broj krivičnih djela protiv države i krivičnih djela protiv javnog reda i mira naročito je porastao u vrijeme šestojanuarske diktature. Sa stanovišta režima najopasniji politički protivnici države bili su ustaše i komunisti. Komunistička partija bila je već desetak godina zabranjena i djelovala je u ilegali. Naime, nakon opštih izbora za ustavotvornu skupštinu 28. novembra 1920. godine na kojima je Komunistička partija dobila oko 200.000 glasova i osvojila 59 skupštinskih mandata izbila je na treće mjesto po brojnoj snazi među političkim strankama u državi. Ovako veliki uspjeh komunističke partije vladajući režim ocjenio je kao direktnu opasnost za svoj opstanak, pa je već 30. decembra iste godine proglašena

¹ „Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca“ od 27. januara 1929, Glava šesnaesta, str.135

² Da li je djelo izvršeno s predumišljajem ili iz nehata, s koliko okrutnosti je izvedeno navedeno djelo, da li se radi o povratniku i sl.

³ Arhiv KZ Zenica, Matična knjiga za 1932/33. i Matična knjiga za 1935/36. godinu

antikomunistička naredba “Obznana”.⁴ Takođe, osam mjeseci kasnije, u avgustu 1921. godine donesen je Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, poznat i kao Zakon o zaštiti države, koji je iskorišten da se Komunističkoj partiji nanese jak udarac oduzimanjem 59 skupštinskih mandata, te hapšenjem partijskih prvaka i simpatizera partija organizacijski i kadrovski uništi.

Broj osuđenika ustaša, koji se zbog terorističkih akcija nisu mogli smatrati klasičnim političkim osuđenima, povećan je od 1932. godine, nakon “Velebitskog (Ličkog) ustanka” u septembru 1932. godine.⁵ Zanimljiv je podatak da je rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije u decembru 1932. godine, javno u svojim glasilima dalo podršku i stalo uz vođe i sudionike ustanka.⁶ Međutim, ovu podršku Komunističke partije ustaškom pokretu treba posmatrati u svjetlu tadašnjih događaja, kao i stanja u samoj Komunističkoj partiji koja je bila podijeljena na dvije

⁴ Obznana – Akt Vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 30. decembra 1920. godine kojim je zabranjen rad Komunističkoj partiji Jugoslavije. Pod izgovorom da „rastrojni i reakcionarni elementi spremaju ovih dana napad na državu, njeno ustrojstvo i društveni red“ da bi zaveli „bolest boljševičku, koja se zove komunizam“ vlada je naredila da se zabrani „svaka komunistička i druga rastrojna propaganda“, da se obustave njihove organizacije, zatvore njihova zborišta, zabrane njihove novine i svi drugi spisi koji bi mutili mir i spokojstvo države...“. Isto tako Obznanom se naređivalo da se iz državne službe otpuste svi činovnici koji bi provodili boljševičku propagandu, a oduzmu stipendije studentima-komunistima. Dragoslav Janković i Mirko Mirković, Državnopravna istorija Jugoslavije, Beograd, 1984. str. 399

⁵ Velebitski (Lički) ustanak - Imenom Velebitski ustanak naziva se oružana akcija, koje su u rujnu 1932. godine organizirali pripadnici organizacije Ustaša - Hrvatska revolucionarna organizacija (UHRO), kojoj je na čelu bio Ante Pavelić, uz sudjelovanje lokalnih članova UHRO. Akciju je vodila ustaška organizacija u Gospiću, koju je vodio Andrija Artuković, a članovi su bili Juraj (Jucu) Rukavina (bivši austrougarski časnik, koji je bio i najvažniji vođa akcije), Marko Došen (posjednik), Josip Tomljenović i Nikola Orešković (trgovci). Ta je grupa bila u vezi s ustaškim vodstvom u emigraciji, a neki su od njih odlazili u Italiju i Austriju, gdje su se sastajali s Pavelićem i drugim ustaškim prvcima. Odluka o podizanju ustanka donesena je, nakon izvršenih priprema, ljeti 1932. godine na sastanku u mjestu Spittalu (Austrija), na kojem su sudjelovali ustaški emigranti Ante Pavelić, Gustav Perčec i Vjekoslav Servatzy. Priprema za akciju započele su u proljeće 1932. Oružje je prebacivano na Velebit iz Zadra (tada pod vlašću Italije) u nekoliko navrata, u proljeće i ljeto 1932. Oružje je razdijeljeno članovima UHRO, a zatim je stigla i skupina od pet uniformiranih i naoružanih ustaških emigranata, koja se skrivala u kući jednog seljaka u selu Lukovom Šugarju, te u kolovozu još jedna takva petoročlana grupa. Prije nego je počela oružana akcija, čelnik ustaške skupine u Gospiću Andrija Artuković, zajedno s Markom Došenom, prešao je u Zadar. U noći 6-7. rujna 1932. izvršen je napad na žandarmerijsku stanicu u Brušanima kraj Gospića. Uz deset ustaških emigranata prebačenih iz Zadra, u napadu je sudjelovalo i nekoliko članova ustaške organizacije s područja Gospića. Okršaj je trajao oko pola sata, nakon čega su se napadači povukli. Oni među njima koji su živjeli u zemlji, vratili su se svojim kućama, a emigranti su se povukli na Velebit i zatim u Zadar na teritorij Italije. U Zadar su se sklonili i neki istaknutiji članovi domaće ustaške organizacije (J. Tomljenović, N. Orešković). U sukobu s potjerom kod sela Jadovna poginuo je ustaša Stjepan Devčić.; Wikipedia

⁶ Komunistička partija “*pozdravlja ustaški pokret ličkih i dalmatinskih seljaka i stavlja se potpuno na njihovu stranu*”; “Proleter”, List Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od 28. decembra 1932. godine.

frakcije sa potpuno oprečnim stavovima kako o organizaciji partije, tako i o nacionalnom, seljačkom i sindikalnom pitanju.

Ustaše su Jugoslaviju smatrale državom nametnutu Hrvatima, protivno volji većine hrvatskog naroda. Smatrali su je, jednostavno, Velikom Srbijom, dok su komunisti zastupali ideju, u skladu sa tadašnjim shvatanjem i stavom Kominterne,⁷ da Jugoslaviju, kao vještačku Versajsku tvorevinu, treba razbiti. Sličan pogled na budućnost države, te podjednaka izvrnutost žestokom proganjanju od strane šestojanuarskog režima, u određenim historijskim okolnostima, spojila je dvije ideološki potpuno različite političke opcije, i navela ih na saradnju i solidarnost. Saradnja i solidarnost komunista i Ustaša pokazivala se i na robiji, o čemu svjedoči i Zajednica političkih osuđenika: hrvatskih nacionalnih revolucionara, makedonskih nacionalnih revolucionara i komunista, osnovana u Lepoglavi 1934. godine. Svi uhapšeni učesnici Velebitskog ustanka prvobitno su suđeni za terorizam, da bi kasnije, tokom izdržavanja kazni dobili i status političkih osuđenika.⁸ Za svoja djela, politički osuđenici, kazne su služili u kaznenim zavodima širom Kraljevine Jugoslavije. Relativno mali broj njih kaznu je služio u KZ Zenica. Na izdržavanju kazne u KZ Zenica nalazila se i grupa od devet učesnika u Velebitskom ustanku.

Naime, krajem avgusta 1932. godine u Karlobagu je uhapšena grupa od devet ljudi u starosnoj dobi od 21 do 37 godina.⁹ Svi uhapšeni optuženi su zbog saradnje sa ustaškim pokretom u skladu sa članom 1. tačka 2. Zakona o zaštiti države.¹⁰ Njihovo hapšenje bilo je rezultat opsežne akcije

⁷ KOMINTERNA (Komunistička internacionala) „na svom V kongresu u Moskvi 1924. godine se izjasnila za razbijanje Jugoslavije kao vještačke, versajske tvorevine, za izdvajanje Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije, te za stvaranje federacije radničko-seljačkih republika na Balkanu.“; D. Janković i M. Mirković, Isto, str. 400

⁸ I. Abramović, „Istina o takozvanom Ličkom ustanku 1932. godine u Brušanima“, Časopis za savremenu povijest, 1-2/ Zagreb, 1990, str. 202.

⁹ Uhapšeni su: Došen (Mijo) Ivan, Došen (Franjo) Marko, Došen (Ivan) Marko, Devčić (Jandro) Martin, Devčić (Šime) Marko, Devčić (Franjo) Ivan, Devčić (Pavao) Marko, Devčić (Josin) Ivan, Došen (Mile) Martin, Matična knjiga za 1932/33. godinu

¹⁰ Iz Presude Okružnog suda u Gospiću Kzp:233/33 od 11. avgusta 1933. godine, te presude Stola sedmorice u Zagrebu Kre: 619/VIII-33 od 17. novembra 1933. godine

vojnih i policijskih snaga Kraljevine Jugoslavije sa ciljem razbijanja i hvatanja, kako učesnika tako i organizatora, Velebitskog ustanka. Akcija je sprovedena nakon napada ustaša na policijsku stanicu u selu Brušanima kraj Gospića u noći 6/7. septembar 1932. godine. Prema dostupnoj literaturi te iz obrazloženja presuda može se vidjeti kako je akcija tekla, od momenta donošenja odluke o izvođenju akcije, preko prebacivanja oružja, municije i vojne opreme iz, tada italijanskog, Zadra do samog napada na policijsku stanicu, povlačenja napadača sa mjesta događaja i kasnijeg skrivanja učesnika ustanka po ličkim selima i njihovim prebjezima u Italiju.¹¹ Akcija ustaša u ličkom kraju, s vojnog aspekta bila je apsolutno beznačajna. Ali, organizatorima je, sudeći prema zapisima i sjećanjima, bio važan propagandni i politički učinak akcije.¹² U promotivnom tekstu o Anti Paveliću objavljenom u Zagrebu 12. aprila 1941. godine, piše: „Znameniti lički ustanak, koji predstavlja samo jedan mali, ali uspješni manevar ustaške vojske, a koji uznemiruje skoro

¹¹ „Sama akcija sastojala se u sljedećem. Ivica Abramović, Jerko Sudar, Antun Šuper i Josip Barić su noću između 6. i 7. septembra 1932. godine u Brušanima, u društvu sa deseticom uniformisanih ustaša, naoružani revolverima, ručnim bombama, strojnicama i paklenim strojevima, a u namjeri rušenja žandarmerijske kasarne i ubojstva žandara, opkolili kasarnu. Sudar je podmetnuo pod ulazna vrata pakleni stroj koji je ubrzo eksplodirao oštetivši zidove i krov, izbio pojedine cigle, srušio vrata, razbio prozore i prouzrokovao pukotine na ulaznim stupovima kuće, čime je bila prčinjena šteta od 64.999 dinara i 50 para. Na to su svi iz svojih revolvera otvorili brzu paljbu i bacili bombe prema prozorima kasarne, iza kojih su se zaklonila i branila dva žandara; istodobno je nekoliko ustaša otvorilo vatru na kuće u kojima su stanovali žandarmerijski narednik Jovo Batinica i podnarednik Dušan Sušnjarić da ih ubiju i tako spriječe da pođu u pomoć žandarima u kasarni a neki su od ustaša presjekli telefonske žice i onemogućili vezu s Gospićem. I ti su se žandari branili vatrom, kao i njihovi drugovi iz oštećene kasarne. I na tom je akcija završila.”, Optužnica D.T. Broj 1995/34 protiv dra Andrije Artukovića; AJ, Fond Milana M. Stojadinovića, fascikla 65; preuzeto iz Ante Pavelić i ustaše, Djela Bogdana Krizmana, ČGP Delo, Ljubljana, 1986. str. 95 – 96.

¹² Događaji u Lici imali su priličan odjek u inozemnom tisku, posebno talijanskom i mađarskom. Italija i Mađarska imale su interes za razbijanje Kraljevine Jugoslavije i zato su pomagale ustaše. Akcija u Brušanima prikazivana je kao početak građanskog rata i odlučan zaokret u borbi Hrvata protiv vladajućih krugova u Beogradu. Radilo se ipak samo o diverziji ograničenoj na usko područje. Akcija je izvršena po naredenju ustaškog poglavnika Ante Pavelića, što znači i po odobrenju talijanskih fašističkih vlasti, koje su pružale utočište i pomoć ustaškoj emigrantskoj organizaciji. Pred početak ustaške akcije u Lici, u Italiji je pojačana antijugoslavenska propaganda, a posebno je isticano pravo Italije na Dalmaciju. Održavani su i zborovi koje su sazivale irendentističke organizacije *Savez odbora za dalmatinsku akciju* i *Savez ratnih dobrovoljaca i sinjih Dalmatinaca*.; Isto tako, primivši vijest o „ustanku“ kralj Aleksandar je rekao talijanskom posredniku (Cappiju) neka im to kaže u Italiji i neka rekne gospodinu Mussoliniju kao osobnu poruku da im treba – ako žele izazvati ozbiljne nerede u Jugoslaviji ili špostići promjenu režima – da pucaju na nj i da budu potpuno sigurni da su ga ubili jer samo u tom slučaju doći će do neke promjene ovdje. Ponovio je: da ga imaju ubiti i to dokrajčiti! ; John Flounroy Montgomery, Hungary. The unwilling Satellite, New York 1947., str. 261

polovicu bivše jugoslavenske IV. Armijske oblasti.¹³ S obzirom da vlasti Kraljevine Jugoslavije nisu znale prave razmjere akcije, njihova reakcija koja je uslijedila bila je nesrazmjerna. Vršena su masovna hapšenja i zlostavljanja, prvenstveno hrvatskog stanovništva, a pri pretresanju terena stanovništvu su činjene velike materijalne štete. S obzirom da je većina organizatora pobjegla u Italiju, tek ih je nekolicina uhapšena. Među njima bio je i Juraj (Juco) Rukavina, bivši austro-ugarski oficir i glavni organizator i vođa akcije na terenu, koji je osuđen na smrtnu kaznu. Ova kazna je kasnije zamjenjenom doživotnom robijom. Kaznu je izdržavao u zavodu u Lepoglavi sa nekoliko drugih uhapšenih sudionika ustanka. Tu ih je upoznao i Milovan Đilas, komunista, takođe na izdržavanju kazne, i o tom susretu pisao je u svojim Memoarima.¹⁴ Analizom presuda za svih devet nabrojanih osuđenika koji su bili na izdržavanju kazne u KZ Zenica primjetno je da je, u prvostepenoj presudi okružnog suda Gospić za svakog uhapšenog izrečena, uslovno rečeno, blaža kazna u trajanju od jedne godine strogog zatvora do godine i dva mjeseca zatvora. Međutim, nakon žalbe državnog tužioca na presude Okružnog suda upućene Stolu sedmorice (Kasacionom sudu u Zagrebu) izrečene kazne su, u skladu sa vrlo strogim odredbama zakona o zaštiti države, pooštrene dva do tri puta, u zavisnosti od toga koju i kakvu ulogu su optuženi imali u hijerarhiji uhapšene grupe. Jednom osuđenom, kazna je povećana na tri godine i šest mjeseci robije uz gubitak časnih prava od četiri godine, petorici su kazne sa jedne godine zatvora povećane na tri godine robije uz gubitak časnih prava od tri godine, dok su trojici kazne pooštrene sa jedne na dvije godine strogog zatvora. Na kaznu robije od tri godine i šest mjeseci, uz gubitak časnih prava na četiri godine osuđen je, u drugostepenom postupku, Došen (Ivana) Marko jer je istražnim radnjama utvrđeno da je

¹³ Ivan Košutić: *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu*, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske i Školska knjiga, 1992, str. 102

¹⁴ "Ova grupa bila je sastavljena uglavnom od seljaka iz Like, koji su bili bistri i primitivni, poštenu i, iznad svega, siromašni. (...) Njihov seljački razlog za sukobljavanje sa beogradskim režimom bio je drugačiji od onog kojeg su imali intelektualci u ustaškom pokretu. Oni su tražili posao i bolju perspektivu života, što im "srpska vlada" i "srpski žandari" nisu htjeli dati. (...) Fašistička ideologija ustaša tada još nije bila u potpunosti razvijena."; Milovan Đilas, *Memoari*, Beograd, 1995, str. 121

imenovani, kao član ustaške organizacije, bio u kontaktu sa ustaškim vodstvom u emigraciji, te da je na terenu bio u stalnom kontaktu sa gospićkim advokatom Andrijom Artukovićem, inače vođom ustaške organizacije Gospić, te Jurajom (Jucom) Rukavinom, šefom i vođom operacije napada na policijsku stanicu. Takođe, utvrđeno je da je isti nekoliko puta boravio je u Italiji i Austriji gdje se sastajao sa Pavelićem i drugim ustaškim prvacima. Bile su to otežavajuće okolnosti koje je državni tužilac iskoristio, te je drugostepeni sud, u skladu sa zakonom izrekao novu, puno oštriju presudu, čime je iskazao stav režima prema prekršajima te vrste. Svi uhapšeni i osuđeni su, zbog prirode krivičnog djela, pred sudom tretirani i suđeni kao grupa,¹⁵ te su im i prvostepena i drugostepena presuda zavedene pod jednim brojem, s tim da su presude u smislu visine i oštine izrečenih kazni različite, s obzirom na rezultate istrage te procjenu suda o krivičnoj odgovornosti svakog člana grupe pojedinačno. Ako se uzme u obzir zapažanje Milovana Đilasa o ovoj grupi osuđenika izneseno u njegovim memoarima, te visina zakonom predviđenih i presudom izrečenih kazni za ovo krivično djelo, vidimo da niko od uhapšenih nije bio toliko bitan u sistemu ustaške organizacije, ali se izricanjem pooštrenih kazni u drugostepenom postupku htjela pokazati odlučnost režima u borbi protiv ove i drugih sličnih organizacija.

Iz sljedećeg primjera možda najbolje možemo vidjeti reakciju režima prema njegovim protivnicima koji su hapšeni i kojima se sudilo čak i za javno iznesene tvrdnje o nesavršenosti državnog uređenja i potrebi da se neke stvari unutar države izmijene. Naime, zbog djela iz člana 3. Zakona o javnoj bezbjednosti, te parafa 95. Krivičnog zakonika, priveden je i optužen četrdesetogodišnji Bajić (Petra) Petar, po zanimanju kovač, nepismen, otac četvoro djece. Krivično djelo iz optužbe počinio je 28.

¹⁵ U svom komentaru, profesor Josip Šilović piše da je „cilj udruženja uvijek da se (ubjeđivanjem i podstrekivanjem) psihički djeluje na druge, da bi se u njima javila odluka, da se nasilnim putem uništi poredak u državi itd. Cilj mora u svakom slučaju poznat učinitelju.“ Komentar parafa 98. Krivičnog zakonika, str. 99. Svi uhapšeni u ovoj grupi tretirani su, u skladu sa parafom 98 Krivičnog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju, kao članovi Ustaškog pokreta, udruženja formiranog samo sa jednim ciljem, otcjepljenje Hrvatske iz Kraljevine Jugoslavije i firmiranje nezavisne hrvatske države. Za ovo djelo Zakon je predviđao vrlo oštre kazne, robiju i strogi zatvor do deset godina uz gubitak časnih prava.

septembra 1932. godine kada je u selu Novi put kod Imotskog u kući svog prijatelja Mate B. govorio o potrebi otcjepljenja Hrvatske od Kraljevine jer se „prava Hrvata u ovoj državi gaze i poništavaju na svakom koraku, te da ovakvo stanje u državi dugo nikako neće bit“ navodeći pri tome da je „omraženi srpski režim iz Zagreba u Metković doveo pet hiljada uhapšenih ustaša koji će se u decembru 1932. godine povješati na telegrafske stubove od Metkovića do Dubrovnika“ i da će se „Hrvatska uskoro odcijepiti od Srbije i postati zasebna, nezavisna država.“¹⁶ Imenovani je uhapšen 1. februara 1933. godine kada je smješten u istražni zatvor dubrovačkog okružnog suda i tu ostaje do okončanja istražnog postupka i donošenja prvostepene presude. S obzirom da je ovo bio period pojačane aktivnosti ustaškog pokreta, te s druge strane period intenzivnog obračuna režima sa političkim neistomišljenicima ne čudi visina izrečene presude za verbalni delikt. Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi ovo krivično djelo smatrao je zločinom i za njega je bila predviđena kazna robije do pet godina.¹⁷ Uhapšeni Petar, iako je kao nepismeni i neobrazovani kovač faktički bio bezopasan za režim, osuđen je na kaznu jedne godine i šest mjeseci robije uz gubitak časnih prava na dvije godine.¹⁸ Čak ni žalba advokata optuženog Apelacionom sudu Split nije donijela očekivano ublaženje kazne, nego Apelacioni sud svojom presudom odbacuje žalbu imenovanog kao neosnovanu, a visinu izrečene kazne potvrđuje.¹⁹ S obzirom na brzinu rješavanja žalbe na Apelacionom sudu, postupak je trajao samo mjesec dana, uočava se nervoza i žurba režima da progonom i zatvaranjem političkih protivnika, bez obzira na njihov stvarni društveni položaj i

¹⁶ Citat iz obrazloženja presude Okružnog suda u Dubrovniku Kzp: 29/33 od 10. juna 1933. godine

¹⁷ “Ko pisanjem, štampanjem, izdavanjem ili rasturanjem knjiga, novina, plakata, objava ili slika, ili na ma koji drugi način vrši propagandu ili ide zatim da stvori ubjeđenje ili raspoloženje kod drugih da se neki dio Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izdvoji iz cjeline ili kao samostalna država ili da se spoji sa kojom stranom državom, ili da se promijeni današnje državno uređenje ili da se promijeni politički ili socijalni poredak u državi, kazniće se robijom do pet godina, ukoliko to djelo ne potpada pod tačku 1. član 1. ovog zakona”; član 3., Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.

¹⁸ Presuda Okružnog suda Dubrovnik Kzp: 29/33 od 10. juna 1933. godine

¹⁹ Presuda Apelacionog suda Split Kpna: 26/33 od 10. jula 1933. godine

uticaj, pokaže svoju odlučnost u očuvanju državnog poretka nadajući se da će na taj način riješiti nagomilane političke probleme u državi.

Desetak dana po potvrđivanju presude od strane Apelacionog suda osuđeni je iz Okružnog zatvora Dubrovnik prebačen na izdržavanje kazne u KZ Zenica. U KZ Zenica priveden je 21. jula 1933. godine i odmah po obavljenom ljekarskom pregledu i završenoj prijemnoj proceduri upućen je u ćeliju, na prvi stepen izdržavanja kazne. U samotnom zavodu ostaje do 13. oktobra iste godine, kada ga premještaju u drugi stepen izdržavanja kazne. U ovom stepenu izdržavanja kazne je, s obzirom na prirodu osude, bio pod stalnim nadzorom čuvara i komunikacija sa drugim osuđenima bila mu je svedena na minimum. Iako je Zakon o izvršenju kazni lišenja slobode propisivao da se komunikacija među svim zatvorenima na drugom stepenu izdržavanja kazne ima svesti samo na neophodnu „koliko to iziskuje zajednički rad“²⁰ ipak je prema političkim zatvorenima postupano puno strožije o čemu svjedoče reakcije brojnih međunarodnih i domaćih pravničkih udruženja kao i ambasada pojedinih država.²¹ Među njima svojom reakcijom najviše se isticala, ranije spomenuta, Zagrebačka advokatska komora. Međutim, uprkos reakcijama i upozorenjima stanje u zatvorima za političke osuđenike još jedan niz godina ostalo je nepromijenjeno.

ZAKLJUČAK

Zbog povećanja broja političkih zatvorenika naročito komunista, a od 1932. godine i porasta broja ustaša u kaznenim zavodima širom Kraljevine Jugoslavije dolazi i do učestalijih maltretiranja i represija nad zatvorenima. S obzirom da su pripadnici zabranjene komunističke partije, kao i ustaše, smatrani protivnicima režima i označeni kao glavni neprijatelji države ne čudi što su se stražari prema njima odnosili kao

²⁰ Zakon o izvršavanju kazni lišenja slobode, Sl. novine Kraljevine Jugoslavije, br.47, 26. februar 1929. godine, § 22, stav 3.

²¹ AJ, 63-46/1933. (Ivana Dobrivojević)

prema licima van zakona i što su bili izloženi pretjeranoj represiji. Protiv surovog i represivnog postupanja sa ovom kategorijom zatvorenika reagovali su mnogi domaći i inostrani faktori.

Pod velikim pritiskom domaće i međunarodne javnosti, zbog položaja i represija nad političkim zatvorenicima u kaznenim zavodima, Ministarstvo pravde donijelo je odluku da se, tamo gdje je to moguće, politički zatvorenici odvoje od ostalih zatvorenika, prvenstveno kriminalaca. Tako je u Sremskoj Mitrovici grupa političkih zatvorenika, komunista bila odvojena u tzv. Mladičku zgradu, a bilo im je dozvoljeno i sviranje na muzičkim instrumentima.²²

Zatvorenici komunisti su svjesno kršeći dnevni red direktno provocirali reakcije uprave, a onda to koristili u svojoj propagandi protiv režima. S obzirom da su vlasti bile nemoćne da spriječe širenje propagande u zatvorima, ministar pravde Ljudevit Auer se u avgustu 1935. obratio Ministarstvu inostranih poslova ukazujući da je neophodno reformisati propise o izdržavanju kazne koristeći se iskustvima drugih evropskih zemalja, Francuske, Italije, Čehoslovačke, Poljske, Belgije, Rumunije, Mađarske i Austrije jer pokazalo se “da način na koji izdržavaju kaznu osuđeni komunisti i teroristi ne odgovara potpuno svojoj svrhi. Činjenica je da se u kaznionama gdje izdržava kaznu veći broj komunista i terorista drže takoreći komunističke i terorističke škole, a do sada se nije moglo uspješno zapriječiti da iz vana u kaznionu dolaze vijesti o svim događajima koji se odnose na komunističke i terorističke pokrete”.²³ Politički zatvorenici, protivnici režima svoj boravak u zatvoru koristili bi, često veoma uspješno, za stvaranje kulta mučenika, pa i boraca za narodna prava, te da na taj način u širokim narodnim masama pridobijali pristalice za svoje političke ideje.

²²Ivan Bernardić, *Život iza željeznih rešetki*. Prema vlastitom iskustvu i neposrednom opažanju, Zagreb, s.a., str.57-58.

²³ AJ, 63 (povjerljiva arhiva) – 27 (k 27) (Ivana Dobrivojević)

Propisi koji su donošeni u tom periodu išli su za tim da maksimalno zaštite zatvorenike od samovolje i torture zatvorskih službenika. Međutim, primjena tih propisa u zavodima Kraljevine nikad nije mogla biti garantirana u potpunosti zbog same specifičnosti policije i kaznenih zavoda koji su, kao i u svim drugim državama, predstavljali zatvoren i hijerarhijski potpuno uređen sistem, u kome su razne zloupotrebe bile moguće, ali koje je zbog specifičnosti ustrojstva ovih institucija bilo vrlo teško otkriti i dokazati.

Vladajući režim u Kraljevini Jugoslaviji, državi koja je tokom cijelog postojanja bila slaba država sa gomilom unutarnjih problema, nikada nije uspio pronaći odgovarajući način kako suzbiti negativnu propagandu o užasnim uslovima u jugoslovenskim zatvorima te na taj način, u evropskoj i svjetskoj javnosti, izmjeniti sliku kako o sebi tako i o državi u cjelosti.

SUMMARY

The ruling regime in the Kingdom of Yugoslavia, a country that is throughout the existence of a weak state with a bunch of internal problems, never managed to find the right way to combat the negative propaganda about the terrible conditions in the prisons of Yugoslavia and thus, in the European and world public, modify image about themselves and on the state as a whole. Combating espionage, elimination of internal political regime opponents and create loyalty of the population regime sought to achieve deterrence, rather than socio-economic measures and improving his political moods. Such a procedure and draconian penalties has been shown powerless regimes to solve their own, both foreign and domestic opponents.